

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Afscheidsrede 'Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak: van nut naar noodzaak!'

Ahsmann, M.J.A.M.

Citation

Ahsmann, M. J. A. M. (2019). Afscheidsrede 'Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak: van nut naar noodzaak!'. In . Leiden: Universiteit Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/79164>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/79164>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof. mr. M.J.A.M. Ahsmann

**Samenwerking Rechtswetenschap en
Rechtspraak:
van nut naar noodzaak!**

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak: van nut naar noodzaak!

Oratie uitgesproken door

prof. mr. M.J.A.M. Ahsmann

ter gelegenheid van haar afscheid als

bijzonder hoogleraar Rechtspleging

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 29 maart 2019

Universiteit
Leiden

Mevrouw de decaan, leden van het faculteitsbestuur, mijnheer de president van de rechtbank Den Haag, zeer gewaardeerde toehoorders

Toen ik op 26 augustus 2011 als bijzonder hoogleraar Rechtspleging mijn oratie over de vorming van de jurist en de rechter uitsprak, voelde ik mij bevoorrecht.¹ Ik mocht voortaan twee toga's dragen: behalve de rechterstoga ook de professorenstoga. De toga geeft een gevoel van waardigheid: wat er onder zit – kleding, karakter – blijft verborgen; je wordt als het ware de toga.² Maar het geeft ook een gevoel van verbondenheid: met de rechtspraak en met de universitaire gemeenschap. Die verbondenheid ervaar ik ook met u, want u bent, net als acht jaar geleden, met velen gekomen. Nu om naar mijn afscheidscollege te luisteren, waarvoor ik u wil danken. Anders dan bij een gewoon college is interactie vanmiddag niet mogelijk. De tegenspraak moet ik dus zelf organiseren. Ik hoop u daarom bij vragen te kunnen verleiden tot kritische reflectie. Het wordt in elk geval een verhaal met voor elk wat wils.

Ik zal vanmiddag een drieluik voor u openen. Met behulp van het linker- en het rechterpaneel wil ik u kennis laten maken met de Rechtswetenschap en de Rechtspraak, krachtig verbeeld door de godinnen Minerva, met haar uil, respectievelijk Justitia, met weegschaal en zwaard. Het gaat dan om vragen als: wat dreef mij als onderzoeker in de rechtsgeschiedenis en welke dilemma's ervoer ik als rechter? Hebben de twee functies iets met elkaar gemeen en is er misschien zelfs een rode draad te bespeuren? Ik heb die zijpanelen nodig omdat zij een scharnierfunctie vervullen voor het middenpaneel, namelijk de samenwerking tussen de beide godinnen. Dan gaat het over de vraag: waarom is sprake van 'noodzaak' en waarom nu? Is een vorm van samenwerking tussen deze twee instellingen niet een vanzelfsprekendheid, zo zult u misschien denken? Tot op zekere hoogte heeft u daarin gelijk.

Al in december 1574 legde de Prins van Oranje in zijn beroemde brief aan de Staten van Holland en Zeeland het accent

op het maatschappelijk nut van de universiteit.³ En dat nut heeft de Leidse universiteit al 444 jaar weten te behouden, en zeker niet alleen nationaal. In de 17^e eeuw bijvoorbeeld waren gezaghebbende Leidse juridische hoogleraren belangrijke trekpleisters in de slag om de student. Rechtswetenschap en rechtspraak zijn dan ook in de wijze waarop juridische professionals zijn gevormd altijd nauw met elkaar verweven geweest. Maar niet alleen door hun onderwijs, ook door hun publicaties – boeken, want tijdschriften met annotaties bestonden nog niet – hadden hoogleraren invloed op de nationale en internationale rechtspraak. Dat is vandaag de dag niet veel anders. Wetenschappers en rechters hebben elkaar nodig. Grote omwentelingen in ons recht – zoals precies 100 jaar geleden het uiterst belangrijke arrest Lindenbaum-Cohen, gevolgd door de Goudse bouwmeester in 1926 en Quint-Te Poel in 1959 – zijn veroorzaakt door de rechtspraak die op hun beurt nopen tot heroriëntatie van de wetenschap. En de wetenschap draagt door bijvoorbeeld het annoteren van uitspraken haar steentje bij aan, in de woorden van mijn vroegere collega Jeroen Chorus, “het signaleren van een kentering van opvattingen omtrent een of andere in de rechtspraak en literatuur gehuldigde leer”. In een artikel in *Ars Aequi* uit 2017 bespreekt hij een annotatie van collega Henk Snijders over een actueel onderwerp: de mogelijke aansprakelijkheid van een rechter in persoon of van de Staat wegens onrechtmatige rechtspraak.⁴ Rechtswetenschap en rechtspraak werken aldus al vele eeuwen samen aan het realiseren van een betere rechtstoepassing, en dat zal ook in de toekomst, zo kan ik u verzekeren, altijd nodig blijven. Het betreft dan vooral doctrinair onderzoek ten behoeve van rechtspraak met een kleine letter.

U begrijpt hiermee dat er ook Rechtspraak met een hoofdletter bestaat. Dit organisatorische begrip omvat de Raad voor de rechtspraak én alle “daaronder” ressorterende gerechten, met inbegrip van de Centrale Raad van Beroep en het College van Beroep voor het bedrijfsleven.⁵ Dat kan voor u verwarrend zijn, want dat verschil kunt u immers niet horen. Die Rechtspraak, met een hoofdletter dus, kan evenmin zonder de rechtsweten-

schap. De nood is wat mij betreft zelfs hoog. Er leven grote, aan het recht gerelateerde maatschappelijke en economische vraagstukken die de Rechtspraak niet alleen kan oplossen en waartoe diverse vormen van wetenschappelijk onderzoek – ik zeg het met nadruk – noodzakelijk zijn. Ik noem onder meer: de invloed van globalisering, digitalisering, artificiële intelligentie, *big data* en *last but not least*: de wens om te komen tot vereenvoudiging en versnelling van de civiele procedure. Dat laatste onderwerp hangt ten nauwste samen met mijn leeropdracht Rechtspleging. Ik zal daarom in het middenpaneel de contouren van deze problematiek schetsen en u toelichten waarom op dit terrein wetenschappelijk onderzoek in de Rechtspraak (met hoofdletter) hard nodig is.

1. Het linkerpaneel: de (rechts)wetenschap, verbeeld door Minerva

De Leidse universiteit is mijn *alma mater*. Ik ben er gevormd als jurist, vervolgens als docent en onderzoeker. Het recht heb ik vooral geleerd door mijn eigen onderwijs over het Romeinse recht. Romeinse *iurisconsulti*, in stoïsche idealen geschoolde juristen, gaven adviezen over wat in wetenschappelijk opzicht bezien in de concrete casus als recht moet worden beschouwd. Boeiende discussies met staf en studenten leerden mij iedere keer weer hoe een ogenschijnlijk eenvoudige, uit het leven gegrepen casus vanuit verschillende perspectieven kon worden benaderd. Ik ontkwam niet aan scenariodenken, aan het problematiseren van de casus en had de vrijheid om te twijfelen. De zoektocht naar het antwoord op een rechtsvraag werd bepaald door de vrijwel kale casus aan te kleden met feiten, feiten die schier eindeloos uiteen konden lopen. *Da mihi facta, dabo tibi ius* leerde ik de studenten: geef mij de feiten dan zal ik je het recht geven. En zo zijn vandaag de dag de feiten nog steeds de belangrijkste ingrediënten van het recht en is de rechter nog steeds gehouden de rechtsgronden aan te vullen.⁶ Door één enkel onderwerp – zoals ‘bezit geldt als volkomen titel’ – te bestuderen over een periode van 20 eeuwen heb ik inzicht gekregen hoe in de geschiedenis het recht omgaat met grote normatieve vraagstukken, zonder af te wijken van zijn

conceptuele consistentie. Ik heb geleerd dat vele rechtsvragen universeel zijn en dat de verandering van het civiele recht in een aantal opzichten beperkt is gebleven. Nog steeds leunt bijvoorbeeld ons gehele verbintenissenrecht op de Romeinse rechtelijke *obligatio*, een lastig begrip. De wetgever heeft zich er niet aan gewaagd de verbintenis te omschrijven en heeft dit aan de wetenschap overgelaten, maar ook in de literatuur ontbreekt een scherp omlinjende definitie.

Louter toeval maakte dat ik als wetenschapper werd geënthousiasmeerd voor de universiteitsgeschiedenis. De conservator van de afdeling Westerse drukken van de Leidse Universiteitsbibliotheek had in 1979 op een veiling een oefendisputatie uit 1616 van Willem de Groot, de jongere broer van de later wereldberoemde Hugo de Groot, op de kop getikt.⁷ Hij benaderde mijn leermeester, Robert Feenstra, met de vraag: weet jij waarom de disputatione nummer 32 heeft; en weet je misschien of er in de briefwisseling van zijn broer Hugo iets over staat? Feenstra delegerde de vraag aan mij – zo ging dat toen – waarmee het eerste zaadje voor mijn proefschrift was geplant: een analyse van het juridisch onderwijs in de Leidse universiteit in de eerste halve eeuw van haar bestaan; een geschiedschrijving ontbrak namelijk.⁸

Ik had daarmee, naar me later bleek, in feite een schier oneindige taak op me genomen. Ik besepte namelijk pas gaandeweg dat onderzoeksmateriaal nauwelijks voorhanden was en dat ik andere disciplines voor mijn onderzoek nodig had: Latijn, geschiedenis en handschriftkunde. Mijn onderzoek zou nu interdisciplinair of multidisciplinair onderzoek heten, althans een milde variant daarvan.

Ik wilde grip krijgen op de wereld van het 16^e en 17^e eeuwse onderwijs, maar hoe meer kennis ik vergaarde, des te meer vragen er opdoemden. In ruim vijftig, in hoofdzaak buitenlandse bibliotheken ben ik op zoek gegaan naar bewaard gebleven (gedrukte) disputaties van studenten en naar collegedictaten en brieven van hoogleraren en studenten. Persoonlijke ontboezemingen gaven me soms een uniek inkijkje in de wereld van toen. Eén voorbeeld: de korte rede die Aemilius

Rosendalius uitsprak voordat hij in 1583 als een van de eerste rechtenstudenten het doctoraat wilde behalen. Hij aarzelde daarover, want, zo schreef hij, de rechtentitel wordt wel de titel der minachting genoemd. Ben je het waard, dan heb je die titel niet nodig. Ben je het niet waard, dan word je er toch niet beter door. Alleen de deugd telt.⁹ Zou een hedendaagse student zich dit ook afvragen?

Ik leerde dus te wroeten naar bijzonderheden, te schiften wat overbodig was en de waarde te zien van ogenschijnlijk kleine details. Pijnlijke nauwgezetheid was daarbij steeds een vereiste. Verzanden in de hoeveelheid opgedolven materiaal lag steeds op de loer; anderzijds wilde ik ook niet te snel achterover leunen en tevreden zijn met het resultaat. Een over het hoofd geziene bron kon immers van essentiële betekenis blijken te zijn voor nieuw inzicht in de duiding van het geheel. Ik voelde me een ware Sherlock Holmes en raakte gedreven door mijn zoektocht naar reconstructie van werkelijkheid en waarheid. Ik liet me niet afschrikken door de mededeling dat een in de catalogus vermeld boek of disputatie zoek was geraakt. Dat leidde er bijvoorbeeld toe dat ik ben doorgedrongen in de magazijnen van de *Cour de Cassation* in Parijs. Maar mijn mooiste en in wetenschappelijk opzicht misschien wel meest vruchtbare ervaring was te mogen werken – aan een keukentafel in de bittere kou wel te verstaan – in de privébibliotheek van de graven van Solms Laubach in Duitsland.

Op de dag van mijn promotie ontving ik van de hoogleraar boekgeschiedenis, Bert van Selm, een filmpje van een mij onbekende veilingcatalogus uit 1611 van de boeken van de Leidse hoogleraar in de rechten Gerard Tuning die hij in de *Bibliotheca Angelica* in Rome had gevonden.¹⁰ En wat bleek daaruit? Tuning bezat een collegedictaat van zijn befaamde Leidse leermeester, de humanist Hugo Donellus; daarmee was een van de hypothesen in mijn proefschrift onderuitgehaald. Ik besepte met een schok dat de zoektocht naar de waarheid nooit ten einde komt. Haar geldigheid duurt zolang er geen beter concept is gevonden.

2. Het rechterpaneel: de rechtspraak, verbeeld door vrouwe Justitia

Die nooit eindigende zoektocht naar de waarheid maar dus ook de relativering daarvan, de gedegen kennis van de samenhangende grondslagen van ons recht, het hebben geleerd te twijfelen en het helder uitleggen hoe het recht begrepen moet worden, kwamen mij in, wat ik wel pleeg te noemen, mijn tweede leven, nu als rechter, goed van pas. Ik ervoer veel overeenkomsten. Een rechter stelt, net als een wetenschapper, na lezing van het dossier als het ware een diagnose op, zoekt er feiten en rechtsregels bij en pendelt heen en weer tussen feiten en recht door ze kritisch op betekenis te onderzoeken, de pro's en contra's te wikken en te wegen. En net als een wetenschapper ervaart hij een bron van vreugde als inzicht doorbreekt in wat eerst chaos leek; rechtsvinding 'pur sang' dus. Toch stel ik mijn werk als rechter hiermee te simpel voor.

De overstap naar de rechterlijke macht in 1996 gaf mij ook een aantal belangrijke nieuwe inzichten. De rechter moet op een bepaald moment, anders dan de wetenschapper, ook een knoop kunnen doorhakken en zeggen hoe het zit. Dat iemand het laatste woord heeft, is een groot maatschappelijk goed, want dat geeft, net als de scheidsrechter op het veld, duidelijkheid en rust. Denkt u maar aan de uitspraken van rechters inzake een dreigende staking, een kwetsend televisieprogramma, het afschieten van herten in de Oostvaardersplassen, euthanasiekwesties, enz.

Mijn al opgedane relativering van de zoektocht naar de waarheid kreeg een andere dimensie. Ik besepte door het werken in meervoudige kamers met drie rechters, en de vele klasjes civiel vonnis schrijven die ik in de rechtbank Rotterdam en landelijk gaf hoe uiteenlopend het rechterlijk oordeel kan zijn.¹¹ Dat de werkelijkheid ook afhankelijk is van de interactie tussen de verschillende actoren van het recht: dragen partijen voldoende feiten aan, hoe interpreteert de rechter de rechtsregel, die noodzakelijkerwijs ruimte moet laten, en hoe benut de rechter deze ruimte. Dat de rechter daarbij zijn eigen vooroordelen en persoonlijke voorkeuren moet kennen en moet weten wat

anderszins bepalend kan zijn, zoals achtergrond, ideologie, geloof en emotie.

Ik ervoer aan den lijve wat de onovertroffen uitspraak van Celsus uit de tweede eeuw inhield: *ius est ars boni et aequi*, recht als de kunde én de kunst van het goede en billijke.¹² Als rechter moest ik namelijk niet alleen een goed jurist zijn, maar deze vaardigheid ook kunnen verbinden met sensibele om partijen op zitting het gevoel te geven gehoord te zijn en om de hardheid van een regel te kunnen aanpassen. Vindingrijkheid is daarbij onmisbaar want ‘recht’ is, juist vanwege het geschetste dubbele profiel, geen wiskunde en niet te definiëren. De rechter is immers ook altijd op zoek(tocht) naar *iustitia*, naar rechtvaardigheid: de verzoening van het kader dat het recht ons biedt met de werkelijkheid. Hoe belangenafwegingen tot stand komen, verschilt daarom per casus. Een diep in de rechtsovertuiging geworteld rechtsbeginsel, zoals het adagium *pacta sunt servanda* (afspraken moeten worden nagekomen), legt zwaar gewicht in de schaal. De belangenafweging wordt persoonlijker wanneer het gaat om door de wet gegeven matigingsbevoegdheden of wanneer de rechter moet oordelen naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid.

Het rechterlijk oordeel komt dus niet neer op een simpel categoriseren onder een rechtsregel – het objectieve –, maar ook op praktische wijsheid, de Aristotelische *phronèsis*: het kunnen inschatten van de eigenheid van de dynamiek van de casus en van de samenhang der dingen. Rechters zijn mensen en objectieve waarheid bestaat niet. Juist daarom is het gevoel gehoord te zijn voor justitiabelen en het besef dat de procedure ‘eerlijk’ (*fair*) is geweest zo belangrijk: het rechtsbeginsel van de procedurele rechtvaardigheid.¹³ De uiteindelijke afweging in een contradictoire (complexe) zaak zal dan ook nooit door robots kunnen worden overgenomen. Dat laat onverlet dat de inzet van artificiële intelligentie de kwaliteit van oordeelsvorming kan verbeteren en een helpende hand kan bieden om meer uniformiteit te realiseren.¹⁴ Maar rechterswerk blijft mensenwerk met de daaraan inherente beperkingen, bijvoorbeeld dat een rechter, net als een scheidsrechter op het veld, fouten kan

maken. De Rechtspraak zou wat mij betreft transparanter dienen te zijn over het feit dat recht een eigen relativiteit kent, dat objectiviteit via het recht wel wordt nagestreefd maar dat de persoon van de rechter bij de afweging ook een rol kan spelen. Uit onderzoek blijkt dat transparantie over het proces bij kan dragen aan het gevoel van procedurele rechtvaardigheid.¹⁵

3. Het middenpaneel: het huwelijk tussen Minerva en Justitia

Mijn aanstelling in 2011 als bijzonder hoogleraar Rechtspleging namens de rechtbank Den Haag betekende een vreugdevolle terugkeer naar mijn *alma mater* en heb ik als een bekroning van mijn juridische loopbaan beschouwd. Ik zou gestalte geven aan het samenwerkingsverband tussen de Leidse juridische faculteit en de rechtbank Den Haag, waarvoor prof. mr. Carel Stolker, decaan van de juridische faculteit, en mr. Hans Hofhuis, president van de rechtbank Den Haag, zich in 2005 sterk hadden gemaakt.¹⁶ Er was dus, om in een metafoor te spreken, al een huwelijk tussen Minerva en Justitia tot stand gebracht, maar dat was nog niet geconsumeerd.

Ik besepte als geen ander dat mijn functie vele dimensies omvatte. Behalve het geven van onderwijs en het doen van onderzoek behoorde tot mijn taken ook het overbruggen van en laveren tussen cultuurverschillen. Juristen wordt vaak verweten in hun eigen paradigma te zitten. In de wetenschap heeft het woord ‘praktijk’ nogal eens een negatieve connotatie. Als ik in publicaties het belang van het civiel effect van het diploma in de rechten of van het leren in de context van de feiten van de praktijk onderstreepte, werd soms met enig dedain opgemerkt dat de universiteit geen HBO-instelling was; alsof ik dat propageerde.¹⁷ Maar het omgekeerde kwam ook voor. Op suggesties mijnerzijds om in de cursus civiel vonnis te reflecteren over de rol van de civiele rechter kreeg ik als antwoord: “dat is te filosofisch, wij houden het graag praktisch”; dat pragmatisme is kenmerkend voor de rechtspraktijk. Ik had dus geen geringe taak op me genomen. Heeft een dergelijk huwelijk tussen, mag ik het hardop zeggen, twee vastgeroeste organisaties met totaal verschillende culturen wel kans van slagen? Ik kreeg uit gezag-

hebbende hoek steun van een in 2013 verschenen rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, getiteld *Naar een lerende economie*.¹⁸

Het rapport onderscheidt drie vormen van universiteiten: allereerst de traditionele onderwijs- en onderzoeksuniversiteit ('nuttige kennis is toeval'), waarvan mijn proefschrift een product is. Naast de hierin besloten liggende kerntaak is de universiteit zich sinds de jaren negentig van de vorige eeuw gaan ontwikkelen tot de ondernemende universiteit. De drieslag 'Kennis, Kunde, Kassa', afkomstig van het kabinet Rutte 1, deed zijn intrede: wetenschappelijk onderzoek zou leiden tot innovatie en economische groei.¹⁹ Wetenschap is echter méér dan economische waarde. Het WRR-rapport hamert daarom op het belang van een derde vorm: de netwerkuniversiteit, waarbij kennisdeling en kenniscirculatie belangrijke trefwoorden zijn. Dit is precies waarop het samenwerkingsverband tussen rechtbank en faculteit, met vooruitziende blik dus, betrekking heeft. Wetenschap en praktijk moeten elkaar beter leren kennen om antwoorden te kunnen formuleren op grote maatschappelijke en complexe vraagstukken. De faculteiten der sociale en geesteswetenschappen, waartoe de rechtsgeleerdheid behoort, hebben daarop ingesprongen met een gezamenlijk sectorplan. 'Samen sterker' is sinds december 2018 het devies. Ook de juridische faculteiten hebben, en dat is uniek, de handen ineengeslagen, onder de titel 'Samenwerking en vernieuwing'.²⁰ Voor het interdisciplinaire en multidisciplinaire onderzoek zijn extra middelen beschikbaar gesteld. Leiden zal zich in haar onderzoek focussen op het conflictoplossend vermogen en op *empirical legal studies*, wat mij betreft twee uitstekende keuzes.

Het recht vraagt namelijk om nieuwe onderzoeksperspectieven. Naast de doctrinaire benadering is onder meer empirisch wetenschappelijk onderzoek noodzakelijk. Daarmee wordt bedoeld "dat door systematische observatie samenhangen tussen verschijnselen in de realiteit worden ontdekt of getoetst".²¹ Anders gezegd: 'wat werkt' en 'wat werkt niet'. In de opleiding van rechters ontbreekt nog steeds een gedegen empirisch-me-

thodologische training, en ook in het universitaire onderwijs wordt dit onderwerp stiefmoederlijk bedeed.²² Rechters zijn dus beperkt op de hoogte van de wijze waarop kennis wordt opgebouwd met inbegrip van de belangrijkste kwaliteitscriteria om die kennis te beoordelen. Het belang van empirisch onderzoek zal ik toelichten aan de hand van de roep om te komen tot vereenvoudiging en versnelling van de civiele procedure.

4. Vereenvoudiging en versnelling van de civiele procedure

De civiele procedure gaat al eeuwenlang gebukt onder een driekoppig monster, te weten: traagheid, kosten en ergernis.²³ De 16e eeuwse jurist Joost de Damhouder noemt dit drietal al in de eerste editie van zijn *Practycke in civile saeken* (1550). Hij reikt ook een aantal oplossingen aan: cliënten moeten meer naastenliefde beoefenen, waardoor zij hun proceswoede kunnen bedwingen, advocaten moeten hun geldhonger in toom houden, waardoor zij de voorkeur zullen geven aan transacties in plaats van aan procedures en rechters moeten meer ijver aan de dag leggen en een sturende rol in het proces nemen. Het klinkt ons nog steeds modern in de oren.

Klachten over de trage en kostbare procesgang zijn inherent aan en kenmerkend voor de civiele procedure, nationaal en internationaal.²⁴ De civiele procedure kent namelijk een lastig spanningsveld: enerzijds dienen procesrechtelijke regels een goedkope en snelle procedure te garanderen, maar anderzijds behoren optimale voorwaarden voor waarheidsvinding te worden gecreëerd en dient steeds aan hoor en wederhoor te worden voldaan. In 1910 bespreekt de Leidse hoogleraar E.M. Meijers in een lijvig artikel de herzieningen van het procesrecht uit 1838 en 1896 (de zogenaamde lex Hartogh), waarbij vereenvoudiging van de procedure als hoofddoel op de voorgrond stond.²⁵ "Desalniettemin", zo schrijft Meijers, "werkt het raderwerk onzer rechtsbedeeling heden ten dage traag en gebrekkig." De normatieve wetenschappelijke literatuur van de 20e eeuw is duidelijk: soelaas zou worden geboden door het formalisme en de schriftelijkheid in de procedure terug te dringen ten gunste van een grotere regierol van de rechter en accent op de com-

paritie, dat wil zeggen de mondelinge behandeling.²⁶ Daartoe werd uiteindelijk in 1988 het bewijsrecht grondig vernieuwd en in 2002 het burgerlijk procesrecht gewijzigd: één schriftelijke ronde zou voortaan moeten volstaan, gevolgd door de comparitie, waarna de rechter vonnis zou kunnen wijzen. De wetswijzigingen van 2002 leken ogenschijnlijk beperkt, maar de implicaties voor de doorlooptijden bleken fors; daarmee wordt bedoeld de tijd tussen het moment van aanbrengen van een zaak en het eindvonnis daarin. Want werd in de jaren 1994-1996 slechts 34% van alle contradictoire handelszaken binnen één jaar afgehandeld, in 2003 was dat percentage al aanmerkelijk groter en in 2010 bijna verdubbeld tot 63%, terwijl alles wat langer dan een jaar duurde ook was afgenomen. Het genoemde percentage is sindsdien vrijwel constant gebleven.²⁷ Men zou verwachten dat goed zou worden nagedacht over wat de volgende stap van stroomlijning van de procedure zou kunnen zijn. Inmiddels was namelijk ook uit twee pilots enig empirisch wetenschappelijk onderzoek voorhanden: het versneld regime en de procedure op verkorte termijn, uitgevoerd door dr. Roland Eshuis (van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, WODC). Het was vernieuwend onderzoek, want door observaties en metingen kwam enige theorievorming over doorlooptijden beschikbaar die tot dat moment ontbrak.²⁸ Voor bezinning leek ook daarom ruimte te zijn omdat internationaal onderzoek laat zien dat de Nederlandse civiele rechtspleging, gemeten naar zeven indicatoren, zeer hoog scoort op de *Rule of Law Index*: stond zij aanvankelijk (in 2010) op een derde plaats, in 2012 was dat een tweede en sinds 2015 staat zij op de eerste plaats van 113 onderzochte landen.²⁹ En periodiek klantwaarderingsonderzoek sinds 2011 bevestigt het beeld van (toenemende) grote tevredenheid.³⁰

We leven echter in een versnellingsmaatschappij en het institutioneel geheugen bleek kort. Innovatie werd verlangd. Drijvende kracht werd de toenmalige minister van Veiligheid en Justitie, mr. Ivo Opstelten, die helaas niet het belang van de rechtsstaat hoog in het vaandel leek te hebben: griffierechten werden verhoogd en drastische bezuinigen werden de Recht-

spraak opgelegd. Hij ontvouwde ambitieuze plannen in de *Innovatieagenda rechtsbestel* die nauw overeen kwamen met de Agenda van de Rechtspraak 2011-2014.³¹ Men bediende zich van de aloude frames: procederen bij de civiele rechter was te complex, te traag en te duur. De geschiloplossing moest bij de tijd worden gebracht. Een groep van 28 rechters – de ‘Goede Vrijdag-groep’ – betoonde enthousiasme en daadkracht door in *zéér* korte tijd voorstellen te formuleren voor een vereenvoudigde en uniforme gedigitaliseerde civiele en bestuursrechtelijke procedure.³² Deze zeer ingrijpende en op het eerste oog aantrekkelijke vernieuwingsprogramma’s zijn zonder slag of stoot omarmd door zowel de minister als de Rechtspraak onder de noemer ‘Kwaliteit en Innovatie rechtspraak’ (KEI). Voorstellen tot nieuwe wetgeving zouden “in nauwe samenwerking” worden ontwikkeld.³³ De minister en de Rechtspraak stelden het simpel voor – KEI lost alle problemen op – waardoor het leek alsof ook de oplossing van de problematiek simpel is. De Rechtspraak ging in de versnellingsroes mee omdat zij dacht daardoor twee vliegen in één klap te kunnen slaan: bezuinigingen realiseren en een efficiencyslag te maken. Daartoe werd advies ingewonnen van een duur consultancybureau, de Boston Consulting Group. Het in 2013 gepubliceerde eindrapport, waarin opdracht of vraagstelling ontbreekt, voldoet echter niet aan de principes die ten grondslag liggen aan integer onderzoek. Het is bijvoorbeeld zeer slecht leesbaar, dat wil zeggen niet transparant.³⁴ De Adviescommissie wetenschappelijk onderzoek van de Raad is tevoren niet op de hoogte gesteld van het onderzoek en evenmin achteraf van de resultaten.³⁵ Een externe begeleidingscommissie ontbrak.

Vervolgens ging het heel snel. Raad en gerechtsbestuurders beloofden al in het Jaarplan 2014, op basis van berekeningen uit het genoemde rapport, dat de duur van rechtszaken in 2018 (ten minste) 40% korter zou zijn dan in 2013; voor wie de procesrechtliteratuur kent een onmogelijkheid.³⁶ De trieste afloop is bekend: het project heeft 200 miljoen euro méér gekost dan begroot, de beoogde digitalisering en automatisering zijn mislukt en versnelling van de doorlooptijden is niet gerealiseerd.

De “wet KEI”, die al in twee rechtbanken in Nederland was ingevoerd, zal binnenkort grotendeels worden teruggedraaid, een unicum in bijna 200 jaar procesrechtsgeschiedenis.³⁷ Van drie van de vier pilots die in 2013 in het kader van KEI waren opgetuigd en waarvan mij steeds werd verzekerd dat ze zeer succesvol verliepen en dat evaluatie zou volgen, is niets meer vernomen.³⁸

5. Nieuwe initiatieven

Maar het stof van het KEI-fiasco is nog niet neergedaald of allerlei nieuwe initiatieven dienen zich alweer aan; ik noem allereerst de Experimentenwet Rechtspleging en het concept-wetsvoorstel tot aanpassing van het Bewijsrecht.³⁹ Het nieuwe Bewijsrecht zal blijkens de memorie van toelichting – u raadt het al – snelheid, eenvoud en effectiviteit van de rechtspraak vergroten.⁴⁰ Het zijn evenzovele goede intenties. Maar ik voorstel u nu al, zonder te beschikken over een glazen bol, dat deze doelstellingen niet zullen worden gerealiseerd. Veeleer het tegenovergestelde, net zoals dat met de ‘lex Hartogh’ uit 1896 het geval is geweest. Het wetsvoorstel bevat namelijk enkele ingrijpende bepalingen die, nog afgezien van hogere kosten, zullen leiden tot meer schriftelijkheid en complicaties in de procedure, een recept voor langere doorlooptijden. De problemen die versnelling belemmeren, spelen namelijk op verschillende niveaus. Het voorstel is vooral op de tekentafel tot stand gekomen, zonder empirisch onderzoek dat zicht geeft op de omvang van de gesignaleerde knelpunten, en besteedt onvoldoende aandacht aan kennis die is verworven door ervaring uit de praktijk van de eerste aanleg sinds de wijzigingen van 2002. Misschien kan (in een specifieke categorie zaken) op bepaalde punten bescheiden winst worden gehaald, maar er zullen ook neveneffecten optreden waardoor op andere terreinen juist nieuwe en grotere problemen kunnen opdoemen.

Vernieuwingsdrang ligt verder ten grondslag aan talloze pilots (ca. 20) die in de gerechten als paddenstoelen uit de grond schieten. Beoogd is ook hier een vereenvoudigde en verbeterde toegang tot de rechter. Dat is vanuit het perspectief van de

burger toe te juichen en in zoverre is de doelstelling dus heel aantrekkelijk. In haar uitwerking is de vernieuwing echter heel verstrekkend en de vraag is of de Rechtspraak daarmee op de goede weg is. Ter toelichting.

Sinds 2016 wordt getamboereerd op ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’, met de frame ‘Rechtspraak die ertoe doet’. Het betreft volgens de voorzitter van de Raad voor de rechtspraak geen technische innovatie, zoals KEI, maar inhoudelijke innovatie. En, net als bij KEI, trekken ook ditmaal de minister en de Raad voor de rechtspraak in nauwe samenwerking op.⁴¹ Hypothese is dat veel burgers met hun huis-, tuin- en keukengeschillen niet bij de rechter komen omdat de drempel daartoe te hoog is en geen duurzame oplossing wordt bereikt. De rechter komt daarom op bezoek en de griffierechten zijn verlaagd. Ze heten onder meer de wijkrechter, de burenspreker, de regelrechter, in de termen van het regeerakkoord samengevat onder de noemer de ‘buurtrechter’.⁴² De voorziene pilots op andere rechtsgebieden laat ik nu terzijde. Rechters zijn enthousiast en dat is ook begrijpelijk want de drijfveer van menig rechter is het verschil te kunnen maken in de samenleving en een snelle, zinvolle uitspraak hoort daarbij.

De ‘effectiviteit’ ziet erop dat de rechter ook en vooral ‘probleemoplosser’ moet zijn. De rechter moet voortaan op zitting aandacht besteden aan de onderliggende belangen die niet juridisch van aard zijn en het conflict écht oplossen. Nu komen ook buiten het kader van de pilots in het kader van schikkingsonderhandelingen dergelijke belangen met enige regelmaat ter sprake en mediationvaardigheden zijn daarbij behulpzaam. Maar de rechter doet dat in zijn rol van *geschilbeslechter*. Zeer principieel is daarom de vraag: mag *geschiloplossing* wel doelstelling zijn van de taakopvatting van een overheidsrechter? Het geschil is immers altijd onderworpen aan het *recht*, het geheel van regels en beginselen. De rechter, die ik u in het rechterzijpaneel heb geschetst, is sterk gericht op waarneming van de feiten en behoort op te treden en te onderhandelen in *the shadow of the law*. Hoe kan de rechter als geschiloplosser die structuur tot uitdrukking brengen? Hoe worden fundamentele

beginselen van procesrecht geborgd? Had de Rechtspraak niet eerst normatief rechtswetenschappelijk onderzoek moeten doen om pilotrechters houvast te bieden om te voorkomen dat ‘ieder maar wat doet’? Hoe weten rechters welke aanpak effectief is?

Het zoeken naar rechtspraak in de buurt is op zichzelf een positieve ontwikkeling. Uit recent onderzoek van het WODC naar de relatie tussen reisafstand en rechtspraak blijkt namelijk dat het opheffen van rechtspraaklocaties de vraag van natuurlijke personen naar rechtspraak remt, met name in gebieden met lage inkomens.⁴³ De vraag die oprijst, is of het dan niet effectief was geweest om aan te sluiten bij de conclusies van dit onderzoek? Dat geldt mutatis mutandis ook voor het onderzoek dat is gedaan naar kostenreductie. Jarenlang was schaalvergroting het mantra van de Rechtspraak. Het behandelen van zaken op locatie kostte de rechter immers extra tijd, vergde extra personeel en nieuwe beveiligingsmaatregelen (bagagescan enz.).⁴⁴ Daarom zijn de afgelopen twintig jaar de helft van de rechtspraaklocaties gesloten. Hoezo telt dit argument nu plots niet meer?

Nu zou u me kunnen tegenwerpen dat het slechts om pilots gaat. In een uitgebreide effectevaluatie van de pilots wordt echter niet voorzien; slechts kleinschalige evaluaties zullen volgens de Raad voor de rechtspraak worden uitgevoerd.⁴⁵ En dan is de vraag of door deze aanpak geen sprake is van onnodig veel verlies van rechterlijke capaciteit. Hadden niet eerst de randvoorwaarden moeten zijn uitgedacht alvorens een pilot te beginnen, bijvoorbeeld door criteria te benoemen aan de hand waarvan effectiviteit of de-escalatie kan worden gemeten? Wat is het nut van zoveel pilots – twintig in totaal – op zoveel plekken? Zou samenhangende programmering niet verstandig zijn? Wat zijn de gevolgen van de pilots over bijvoorbeeld twee, vijf of tien jaar? Beginnen rechters niet *gebiased* aan het onderzoek omdat ze hun pilot – heel begrijpelijk overigens – zo graag willen doen slagen?⁴⁶ Zijn de betrokken rechters geschoold in het doen van empirisch onderzoek? Informatie moet immers op betrouwbare en valide wijze worden verzameld en op

methodologische wijze goed worden geanalyseerd. Kunnen ze dergelijk onderzoek wel goed doen naast hun overvolle rechtersprogramma? Waar leiden de pilots toe? Anders gezegd: is het beoogde doel – betere toegankelijkheid en effectiviteit – wel goed meetbaar? Het is immers lastig allerlei verborgen correlaties boven water te krijgen en de ware oorzakelijke verbanden te vinden. De pilots spelen zich bovendien af in een geoptimaliseerde omgeving en zijn daarmee geabstraheerd van de werkelijkheid. En zo zijn er nog veel meer vragen te stellen, typisch de taak van de wetenschapper.

De vraag is wat mij betreft of wel sprake is van verstandig idealisme. Worden er bij burgers niet wederom, net als bij KEI, torenhoge verwachtingen gewekt die zich als een boemerang tegen de Rechtspraak zullen keren? Dreigt niet een herhaling van het KEI-fiasco?⁴⁷

6. Noodzaak van samenwerking

Denken over het verleden kan het denken over de toekomst makkelijker maken. De loop der geschiedenis is anders een cirkelgang, zoals de procesrechtsgeschiedenis ons leert. Duidelijk moge zijn dat de problematiek van de doorlooptijden complex is, maar dat keer op keer in dezelfde valkuilen wordt getrapt. Het procesrecht kent vele zijwegen en daarom moeten niet te snel conclusies worden getrokken en beloften worden gedaan. Om elk misverstand te voorkomen: verbetering van de doorlooptijden is en blijft noodzakelijk. Het schrijnende voorbeeld door collega Barkhuysen aangehaald in het Nederlands Juristenblad van 4 maart jl. waarin een echtpaar vier maanden (in plaats van de door de rechter toegezegde vier weken) moest wachten op de uitspraak in hun echtscheidings- en omgangszaak staat helaas niet op zichzelf.⁴⁸ Oorzaak van vertraging is niet dat rechters niet hard genoeg zouden werken, zoals Joost de Damhouder in de 16^e eeuw schreef. Integendeel; uit tijdschrijfonderzoek blijkt dat zij structureel overwerken. De Rechtspraak is echter het ondergeschoven kindje van de politiek aan het worden: sinds 2016 heeft zij een financieel negatief resultaat en komt zij jaarlijks 40 miljoen euro op haar begroting tekort.⁴⁹

Kernvraag blijft dus: hoe kan versnelling en vereenvoudiging worden bereikt? Laat ik voorop stellen dat de ambities en de verwachtingen van zoveel procesinnovaties te hoog zijn, zeker wanneer daarvoor onvoldoende middelen ter beschikking worden gesteld. Ze miskennen voorts de belangrijke wijsheid van de stoïcijn Epictetus in zijn *Encheiridion*: streef slechts één doel tegelijk na, anders zul je géén van alle verwerven. In het kader van de zoektocht naar versnelling wordt in diverse rapporten opgemerkt dat harmonisering en standaardisering van werkprocessen van het grootste belang zijn.⁵⁰ Het is goed dat rechters met het formuleren van professionele standaarden daarmee een begin hebben gemaakt. Toch kan daarvan maar beperkt profijt worden getrokken, gelet op de eigenheid van de door mij geschetste rechterlijke oordeelsvorming. Reële oplossingen moeten uit andere hoek komen.

Structureel en systematisch wetenschappelijk onderzoek is noodzakelijk, dat wordt gekenmerkt door precisie en waarheidsgetrouwheid. Op de website van de Raad voor de rechtspraak staat dat zij zelf onderzoek doet, meewerkt met onderzoek en opdracht geeft aan externe partijen voor onderzoek. De resultaten worden gepubliceerd in *Research Memoranda*. Sinds 2005 zijn er 57 gepubliceerd, een gemiddelde van iets meer dan vier per jaar. Voorts wordt ook onderzoek gedaan dat niet in deze serie verschijnt, zoals (recent) de evaluatie van de selectie van rechters, en laat zij onderzoek verrichten door talloze consultantbureaus, bijvoorbeeld inzake KEI en de evaluatie van de opleiding tot rechter. Dergelijk onderzoek wordt niet gepubliceerd en geschiedt veel minder transparant.⁵¹ De vraag dringt zich op of onderzoek doen en het uitbesteden daarvan wel tot de kerntaken van de Rechtspraak behoort. De onderzoeksafdeling van de Raad is heel klein. Kan zij goede sturing geven om vroegtijdig de noodzakelijke kennis te signaleren en de beste kennis te doen ontwikkelen? Heeft zij in deze tijd van bezuinigingen voldoende expertise en capaciteit in huis? In het opleidingsinstituut van de rechterlijke macht, SSR, zijn – anders dan bijvoorbeeld in België – louter rechters en geen mensen met een wetenschappelijke achtergrond werkzaam.

Zou het niet te overwegen zijn om voortaan – uiteraard in nauwe samenspraak – de regie van het onderzoek te laten bij daartoe wél goed geëquipeerde instellingen, zoals het WODC of andere onderzoeksinstituten? Daarmee zou het onderzoek kwantitatief en kwalitatief een boost kunnen krijgen. Het is immers noodzakelijk dat tijdig wordt gesignaleerd welk onderzoek waartoe nodig is, om goed overzicht te hebben welke ontwikkelingen zich op talloze terreinen voordoen en welke professionals in het land het beste benaderd zouden kunnen worden. Daar horen kritisch werkende begeleidingscommissies bij die niet alleen of vrijwel alleen uit bestuurders bestaan. Reguliere visitaties, die bij genoemde instellingen wél plaats hebben maar bij de Raad ontbreken, kunnen de kwaliteit en onafhankelijkheid bewaken en sterke en zwakke punten die aan allerlei aspecten van onderzoek kunnen kleven, blootleggen. Een dergelijk verantwoordingsmechanisme leidt bovendien tot meer transparantie van de werkwijze van de Rechtspraak en bevordert haar legitimiteit.⁵²

11

Een *evidence based* beleid voor de langere termijn zou ertoe kunnen leiden dat de Rechtspraak meer zicht krijgt op de werkbaarheid en effecten van rechtsregels en procedures, zodat zij op bepaalde punten efficiënter en effectiever kan werken. De door Eshuis verzamelde onderzoeksdata en de opgedane kennis waren van onschatbare waarde. Maar continuïteit in het onderzoek is niet gehandhaafd.

Aan beslissingen wordt steeds vaker de eis gesteld dat zij *evidence based* zijn, ik denk aan straf- of behandelingsmodaliteiten. Empirisch onderzoek zou ook ineffektieve wetgeving kunnen voorkomen door daaraan voorafgaand eerst goed feitenonderzoek te doen. Dergelijk feitenonderzoek laat uiteraard onverlet dat zij gerelateerd dient te blijven worden aan de normatieve uitgangspunten van ons rechtssysteem.⁵³ En dat brengt me als vanzelf bij de gelanceerde rechter als probleemoplosser. Voorziet de evaluatie van de pilots door rechters in feitenonderzoek dat met de door mij benoemde knelpunten inzake bewaking van procesbeginselen samenhangt?

Deelname van meerdere partijen aan onderzoek bevordert de creativiteit. Integratie van twee vormen van kennis, te weten wetenschappelijke kennis, in het bijzonder empirisch onderzoek, én praktijkkennis leidt tot nieuwe inzichten en onderzoeksvragen. Dat is een iteratief en wederkerig proces; het vraagt betrokkenheid vanuit verschillende disciplines. Voor de wetenschapper is vragen stellen en twijfel dé manier om vooruitgang te boeken. Wetenschappers hebben echter geen inzicht in de manier waarop onderlinge processen op elkaar inwerken en hebben ervaringskennis van rechters nodig. Rechters daarentegen kunnen wel verifiëren maar slecht problematiseren en falsifiëren. Het zijn vooral practici met vaak vaste overtuigingen die oplossingsgericht denken. Dat laatste is ook van groot belang want je kunt niet blijven zweven in onderzoek doen. Een dergelijke kruisbestuiving en slimme samenwerking zal een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de kwaliteit van rechtspraak.

Ik zou de Rechtspraak daarom willen oproepen eerst pas op de plaats te maken, niet de waan van de dag te volgen met optimistische algemeenheden en zich niet beter te willen voordoen dan zij kan waarmaken. Die houding past ook niet bij de eigenheid van rechtspraak: een zoektocht naar waarheid en recht. Laat niet na uit te leggen hoe belangrijk voor de maatschappij integere rechtspraak is en ga niet mee met het mantra van de minister dat juridische oplossingen vaak geen duurzame oplossingen zijn; rechtspraak heeft – net als de wetenschap overigens – uiteraard beperkingen en veel achterliggende problemen zijn niet echt op te lossen.⁵⁴ Omarm niet het nieuwe frame ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’, zoals door de politiek opgedrongen. Dat creëert een valse tegenstelling en brengt een waterscheiding aan. Het dienen van het maatschappelijk belang is expliciet de taak van de rechtspraak – net als van de wetenschap –, waardoor alle rechtspraak maatschappelijk effectief is. Het psychologisch effect van een dergelijk frame moet niet worden onderschat. Het versterkt veeleer de perceptie van de ivoren toren van de rechtspraak.

De rechtspraak is daarom gebaat bij deugdelijk onderzoek met positieve frames die de kernwaarden van betrouwbaarheid en transparantie benadrukken. Dat is de opdracht aan de rechter en dat vergt een congruente houding van de Rechtspraak (met hoofdletter). Duidelijkheid over wat de mogelijkheden én beperkingen van rechtspraak zijn, is voorwaarde voor haar geloofwaardigheid en daarmee voor haar morele gezag, haar legitimiteit dus.⁵⁵

7. Ik kom tot een afronding

Ius en iustitia, recht en rechtvaardigheid, rechtswetenschap en rechtspraak: het zijn begrippen en instituten die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden en ook over 2000 jaar niet aan betekenis zullen hebben ingeboet. Geschillen zijn zo oud als er mensen zijn. Meer dan 2000 jaar zoekt men de mogelijkheid om een geschil te beslechten in een gesprek, bij voorkeur voor een onpartijdig en wijs persoon: dat kon zijn de Romeinse *iurisconsultus*, de middeleeuwse asea, de zestiende eeuwse buurt-heer, arbiter of mediator. Ook vandaag de dag zijn er talloze mogelijkheden om geschillen te beslissen; ik noem als voorbeeld Geschillencommissies voor Consumentenzaken. Maar 43 procent van de consumenten vindt de commissies (heel erg) partijdig.⁵⁶ Men procedeert daarom bij voorkeur voor de rechter die opereert op basis van institutioneel vertrouwen. Dat heeft niets van doen, zoals de minister voor Rechtsbescherming thans propageert, met een gebrek aan zelfredzaamheid van de burger. Wél met het feit dat iedere burger zijn eigen werkelijkheid creëert en leeft vanuit verschillende wereldbeelden, normen en waarden dus. In de conflicten die daaruit ontstaan, vervult onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak een cruciale rol. Dat is het verhaal dat moet worden verteld, zoals de president van de rechtbank Den Haag fraai beklemtoonde in een recent interview met NRC.⁵⁷

Ik heb in dit college de wens tot vereenvoudiging en versnelling van de civiele procedure onder de loep gelegd. Met dit voorbeeld heb ik u gepoogd duidelijk te maken dat samenwerking

van rechtswetenschap en Rechtspraak in het huidige tijdsgewricht van het grootste belang is: noodzakelijk dus. Met meer zicht op de feiten kan de Rechtspraak immers kwalitatief betere beslissingen nemen, minder geld verspillen en betrouwbaarder communiceren. Daardoor zal zij dichter bij de maatschappij komen te staan en haar legitimiteit kunnen versterken. In deze zoektocht naar de werkelijkheid vanuit alle openheid en dus ook vanuit kwetsbaarheid verricht, kunnen rechtspraak en wetenschap elkaar de hand reiken. Want ook de wetenschap kent haar beperkingen en dient op haar beurt daarover transparant te zijn. Het is een misvatting te denken dat zaken volledig meetbaar kunnen zijn en dat daarmee dus de werkelijkheid in kaart wordt gebracht. Net zo min als de rechtspraak een koekjesfabriek is – en als bakkersdochter weet ik waarover ik spreek –, is de wetenschap een objectieve kennisfabriek.

Het onderkennen van de beperkingen vergt dus veel van betrokkenen. In het moeilijke spanningsveld waarin ik als rechter functioneerde, heb ik mezelf steeds voorgehouden: een rechter moet zijn uiterste best doen, maar meer dan dat kan hij niet. Datzelfde geldt ook de wetenschapper.

Rechtspraak en rechtswetenschap moeten constant inspelen op een maatschappij die meer dan ooit in beweging is: *panta rhei kai ouden menei*, hetgeen wil zeggen: alles stroomt en niets is blijvend. Alleen door de tegenstellingen kan iets nieuws ontstaan. Verandering is een tegenstrijdig proces. Daarvoor is dialectiek, tegendraads denken, nodig. Ofwel, zoals ik thuis wel eens pleeg te zeggen, zonder schuring geen glans. Ik heb het als een voorrecht beschouwd aan die dialectiek, aan de kenniscirculatie en kennisuitwisseling tussen rechtswetenschap en rechtspraktijk mijn steentje te hebben mogen bijdragen. Ik heb dat gedaan in de vaste overtuiging daarmee de kernwaarden van beide werelden te dienen. Het huwelijk tussen Minerva en Justitia is gelukkig niet gestrand; de wederzijdse contacten zijn verdiept waardoor de relatie in de loop der jaren steeds hechter is geworden. Het verheugt mijn dan ook zeer dat zowel de juridische faculteit als de rechtbank Den Haag het belang van

en vertrouwen in hun samenwerking onderkennen door deze leerstoel te continueren. Ik wens mijn opvolger, Rogier Hartendorp, dan ook alle succes toe en wil hem graag naar vermogen tot steun zijn. Want dat ik nog inhoudelijk actief en geïnteresseerd zal blijven, zal niemand hier aanwezig waarschijnlijk verbazen.

Ten slotte. Ik leg vandaag ook mijn functie als rechter neer. Ik zal niet meer vanuit het treinstation mijn wandeling naar de rechtbank maken langs het Nationaal Archief waar, over de volle breedte van de weg, de indrukwekkende tekst hangt “wie ben ik dat ik dit doen mag?”, een tekst die me steeds bij de les hield.⁵⁸ Dat ik mijn rechtersfunctie heb kunnen combineren met het ambt van hoogleraar heeft de Haagse rechtbank voor mij mogelijk gemaakt; ik besef dat terdege. Mijn leerstoel heb ik slechts betrekkelijk kort kunnen bekleden. Intensief contact met collega’s was niet mogelijk, maar ik heb steeds zowel vanuit de faculteit als de rechtbank in alle sectoren en op allerlei niveaus belangstelling voor de samenwerking en collegialiteit mogen ervaren. Ik kijk dan ook met heel veel plezier en grote dankbaarheid terug op mijn werkzaam leven als romanist, rechter en processualist. Wanneer ik namen zou noemen om mijn gepaste dank te uiten, weet ik zeker dat ik iemand te kort zou doen. Ik beperk me daarom tot de president van de rechtbank Den Haag, Maarten van de Laarschot, en de decaan van de juridische faculteit, Jo’anne van der Leun. In hen wil ik iedereen die mij tot steun en stimulans is geweest uit de grond van mijn hart héél hartelijk bedanken.

Ik heb gezegd

Noten

1. M.J.A.M. Ahsmann, *Over meesters in de rechten en priesters van het recht: feit en fictie in hun opleiding* (uitgebreide tekst oratie Leiden 2011), Den Haag: Boom juridische uitgevers, 2012.
2. R. Torfs, 'Even geen ratrace, maar enkel de waardigheid van de toga', in: *De vrijheid om te twifelen*, Leuven 2015.
3. De universiteit moest dienen 'tot een vast stuensel ende onderhoudt der vryheyte ende goede wettelike regieringe des lants niet alleen in zaeken der religie, maer oock in tgene den gemeynen borghelicken welstandt belanght,' ontleend aan P. Hoftijzer, *Het Leidse wonder*, Leiden: Brill 2008, p. 81-82. Het origineel van de brief is afgedrukt in W. Otterspeer, *Edele wijze lieve bijzondere, Een bondige geschiedenis van de Leidse universiteit*, Leiden University Press, 2e druk 2015, p. 6. De titel van zijn boek is ontleend aan de aanvang van de brief.
4. J.M.J. Chorus, 'Noten van HJS en de feitenrechter', *Ars Aequi* 2017-1, p. 65-69.
5. De Hoge Raad en de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State vallen er dus niet onder.
6. Artikel 25 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. De burger mag er immers nog steeds op vertrouwen dat de rechter het recht kent: *ius curia novit*.
7. Getiteld *De verborum obligationibus* (over verbintenissen uit stipulatie), zie M. Ahsmann, 'Willem de Groot (1597-1662) en zijn studie te Leiden in het licht van brieven van zijn broer Hugo', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 50 (1982), p. 371-401, i.h.b. p. 390.
8. M.J.A.M. Ahsmann, *Collegia en colleges, Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630, in het bijzonder het disputeren* (proefschrift Leiden), Leiden 1990. In Duitse vertaling verschenen onder de titel *Collegium und Kolleg* (Ius commune, Sonderhefte: Studien zur Europäischen Rechtsgechichte, 138), Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2000.
9. Ahsmann 1990, p. 281-282; Ahsmann 2000, p.184.
10. Ahsmann 1990, p. 135 en 61-82; Ahsmann 2000, p. 427 en 365-376.
11. Vgl. D. Kennedy, 'Form and Substance of Private Law Adjudication', *Harvard Law Review*, 89 (1976), p. 1685-1778.
12. D.1,1,1^{pr}, *Ulpianus libro primo Institutionum*: "Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi."
13. L.M. Coenraad & P. Ingelse, 'Afscheid van de klassieke civiele procedure?', Vernieuwen + behouden = versterken', in: L.M. Coenraad e.a., *Afscheid van de klassieke procedure?* (Handelingen NJV, 147), Deventer: Wolters Kluwer 2017, p. 13-137, i.h.b. p. 41 e.v.
14. C. Prins & J. van der Roest, 'AI en de rechtspraak, Meer dan alleen de robotrechter', *NJB* 2018, p. 260-268; Y. Buruma, 'Kunstmatige intelligentie in de rechtspraak', *NJB* 2019, p. 362.
15. Zie over het lastige begrip transparantie en de complexe samenhang met legitimiteit afl. 2 van *Rechtstreeks* 2018, bestaande uit een hoofdartikel van S. Grimmelikhuijsen, gevolgd door drie reacties. Voorts C. Prins e.a., *Speelruimte voor transparantere rechtspraak* (WRR-Verkenning, nr. 26), Amsterdam University Press 2013.
16. Gedateerd 24 mei 2005. Ik citeer uit de preambule van het convenant: rechtbank en faculteit "streven ieder naar kwaliteitsverbetering om op hoogwaardige wijze te kunnen voldoen aan de steeds veranderende behoefte aan recht en rechtskennis binnen de samenleving (...), zodat zij ieder vanuit de eigen taakstelling beter kunnen bijdragen aan hun maatschappelijke taak en de vooruitgang der wetenschap."
17. Ahsmann 2012, p.116 e.v. (manama rechtspraak). M. Ahsmann, 'Civiel effect: nut en noodzaak. Met enkele rechtsvergelijkende beschouwingen over de initiële en postinitiële opleiding', in: M. Ahsmann e.a., *Herijking van de juridische opleidingen* (Handelingen NJV, 148), Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 15-64.

18. WRR, *Naar een lerende economie. Investeren in het vermogen in Nederland* (WRR-rapportnr. 90), Amsterdam University Press 2013, p. 245 e.v. Vgl. voorts het rapport van de VSNU en het Rathenau Instituut, getiteld *Vizier vooruit*, waarin zij vier toekomstscenario's voor het jaar 2025 voor de Nederlandse universiteiten schetsen.
19. De slogan komt van Halbe Zijlstra (VVD), staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kabinet Rutte-I, 2010-2012, zie C. Thomas, 'Almaar matiger', *De Groene Amsterdammer*, 22 juni 2011.
20. *Samen sterker, Beeld van het SSH-domein* (2018), www.vsnunl.nl.
21. E. Michaux e.a., 'Niets is wat het lijkt. Resultaten van empirisch onderzoek in het recht', in: F. Flerackers & R. Van Ransbeeck (eds.), *Recht en Empirie* (AdVocare, nr. 23.1), Brussel 2017, p. 79-98.
22. M. Ahsmann, 'Het nieuwe Opleidingshuis voor rechters: een fundamentele verbetering?' in: M. Ahsmann e.a., *Herijking van de juridische opleidingen* (Handelingen NJV, 148), Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 129-186.
23. M. Storme, 'Fundamentele beginselen van procesrecht en hun nut voor de harmonisering in Europa', in: C.H. van Rhee e.a. (red.), *Voortschrijdend procesrecht, Een historische verkenning*, Leuven: Universitaire Pers 2001, p. 207-218.
24. De civiele vorderingsprocedure betreft een gering aantal zaken (3%), waarmee wel ongeveer de helft van de civiele rechters zich bezig houden, zie H.F.M. Hofhuis, 'Vernieuwing van het civiele proces', *Trema* 2015/1, p. 10-18.
25. Wet van 7 juli 1896 (Stbl. 103) tot wijziging van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering. E.M. Meijers, 'De invloed der praktijk op de vorming van het Nederlandsche procesrecht', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1918, p. 143-174.
26. T.A.W. Sterk, *Vrij moedige procesvoering* (Rede Leiden), Deventer: Kluwer 1979; C.H. van Rhee, "Ons tegenwoordig sukkelproces", *Nederlandse opvattingen over de toekomst van het burgerlijk procesrecht rond 1920*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2000, p. 331-346.
27. R.J.J. Eshuis, *Het recht in betere tijden, Over de werking van interventies ter versnelling van civiele procedures* (WODC, Onderzoek en Beleid, 254), 2007, p. 157 e.v. Voorts *Jaarverslag Rechtspraak* 2011, p. 24 en *Jaarverslag Rechtspraak* 2017, p. 33, beide te raadplegen via www.rechtspraak.nl.
28. Gedetailleerd statistisch onderzoek naar doorlooptijden was, ook internationaal gezien, tamelijk schaars.
29. *World Justice Project, Rule of Law Index*. De score is constant. In 2015: 8.6; 2016:8.8; 2017: 8.7; 2018: 8.7.
30. www.rechtspraak.nl. In 2017 binnen de zaaksoort civiel-handel een waarderingsscore van 85+ (p. 40-42).
31. Brief van 31 oktober 2011, Bijlage bij *Kamerstukken II* 2011/12, 33071, nr. 5.
32. "Naar een uniform procesrecht" (6 april 2012), zie www.rechtspraak.nl/Organisatie/Publicaties-En-Brochures/rapporten-en-artikelen/Documents/Startnotitie-Naar-een-uniform-procesrecht.pdf.
33. In haar Aanbiedingsbrief "Rechtspraak 2015" van 8 mei 2012 kondigt de Rechtspraak het programma 'Kwaliteit en Innovatie' aan en vraagt zij de wetgever om medewerking, *Kamerstukken II* 2012/13, 29 279, nr. 164. Brief van de minister 11 juni 2013, *Kamerstukken II* 2012/13, 29 279, nr. 164, p. 2. alsmede www.rechtspraak.nl/Actualiteiten/Nieuws/Documents/beleidsbrief%20Rechtspraak%202012.pdf.
34. Het (eerste) rapport, gedateerd 21 juni 2013, is getiteld *Programma Kwaliteit en Innovatie, Validatie en Advies, het tweede Programma KEI, Herijking business case KEI*, bijlage 485001 bij *Kamerstukken II* 2014/15, 29 279, nr. 228. Kort daarvoor, op 11 juni 2013, had de minister een brief gestuurd over het programma KEI, *Kamerstukken II* 2012/13, 26 279, nr. 164.
35. Ik ben lid van die commissie, die sinds 2015 niet meer bijeen geweest.
36. M. Ahsmann & H. Hofhuis, 'Versnelling van doorlooptijden van rechtszaken met 40%: realistisch of Haagse bluf?', *NJB* 2014, p. 1742-1749 (met reactie en naschrift op p. 1755). Zie voor het Jaarplan www.rechtspraak.nl.

37. Voorstel tot wijziging van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering tot intrekking van de verplichting om elektronisch procederen bij de rechtbanken Gelderland en Midden-Nederland en tot aanpassing van de vereenvoudiging van het civiele procesrecht. Conceptwetsvoorstel verruiming mogelijkheden mondelinge behandeling.
38. Alleen de Haagse pilot is geëvalueerd. Ik heb dat in samenwerking met een Leidse masterstudent (Jelle Oud) gedaan: *In sneltreinvaart, Evaluatierapport van de Haagse pilot procesinnovatie* (2013), raadpleegbaar via openaccess.leidenuniv.nl. Zie over de pilots verder J. Ekkelmans, 'Eerste aanleg', *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging*, 2013, p. 136-144.
39. "Conceptwetsvoorstel tot aanpassing van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering in verband met de vereenvoudiging en modernisering van het Bewijsrecht in civiele procedures", te raadplegen via: <https://internetconsultatie.nl/bewijsrecht>.
40. MvT, p. 2, 9, 14 en 21.
41. *Kamerstukken II* 2016/17, 34 550, VI, nr. 76. Op 5 december 2016 heeft de minister aan het WODC opdracht gegeven onderzoek te doen naar de haalbaarheid van de vrederechter. De volgende dag zegde Frits Bakker (voorzitter Raad voor de rechtspraak) al zijn medewerking toe; "Rechtspraak blij met onderzoek naar vrederechter", www.rechtspraak.nl. Zie ook Bakker, NJB-blog 8 september 2016. Zie voor de pilots www.rechtspraak.nl.
42. Zie voor meer voorbeelden Coenraad & P. Ingelse 2017, p. 23-26.
43. R.J.J. Eshuis, 'De rechter op afstand, Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen reisafstand en het gebruik van rechtspraak', Den Haag, WODC, *Memorandum* 2017-5. R.J.J. Eshuis, 'Reistijd en gebruik van rechtspraak in Noord-Nederland', Den Haag, WODC, *Memorandum* 2018-03.
44. R.J.J. Eshuis, 'De geografische inrichting van de rechtspraak', *Justitiële Verkenningen*, 2019-1.
45. *Agenda voor onderzoek, ontwikkeling en kennisdeling* 2017-2018, p. 7; www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Onderzoeksagenda-2017-2018.pdf
46. Zoals bij de Haagse pilot het geval was, zie hierboven nt. 38.
47. Coenraad & P. Ingelse 2017, p. 41 e.v.
48. Barkhuysen, 'Is onze redelijke termijn ook de hunne?', *NJB* 2019, afl.9, p. 1.
49. Jaarverslag 2017, www.rechtspraak.nl.
50. Eshuis 2007, BCG 2013, *Quick Scan Review KEI, TRConsult*, 5 april 2018, raadpleegbaar via www.rechtspraak.nl.
51. Het onderzoek van M.Ph. Born in 2011 naar selectie van rechters is niet gepubliceerd, zie Ahsmann 2018, p. 135. Zie voor KEI hierboven, bij nt. 34.
52. Men zou het organisatorische transparantie kunnen noemen, Grimmelikhuijsen 2018.
53. N. Elbers e.a., 'Empirisch juridisch onderzoek in Nederland', *Recht der Werkelijkheid* 2018, p. 30-42.
54. *Kamerstukken II* 2018/19, 31 753, nr. 158, p. 24.
55. Men zou het organisatorische transparantie kunnen noemen, Grimmelikhuijsen 2018.
56. M. van Benthem e.a., *Evaluatie Stichting Geschillencommissies voor Consumentenzaken (SGC) 2009-2016*, SEO Economisch Onderzoek en WODC, Amsterdam 2018.
57. NRC 22 februari 2019.
58. Inhuuldigingsrede koningin Juliana, 6 september 1948.

PROF. MR. MARGREET J.A.M. AHSMANN (LEIDEN 1951)

1976	doctoraal examen Nederlands recht, Rijksuniversiteit Leiden
1976	wetenschappelijk medewerker Romeins recht en zijn geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden
1990	promotie (cum laude) met het proefschrift “Collegia en colleges, Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630”
1993	universitair hoofddocent Romeins recht en zijn geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden
1996	rechter, rechtbank Rotterdam
2002	vice-president, rechtbank Rotterdam
2007	lector civiel recht, Studiecentrum Rechtspleging (SSR) Zutphen
2011	senior rechter A, rechtbank Den Haag bijzonder hoogleraar Rechtspleging, Universiteit Leiden

Op 29 maart 2019 legde Margreet Ahsmann met haar afscheidscollege (Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak) haar functie als bijzonder hoogleraar Rechtspleging en als rechter bij de Haagse rechtbank neer. Haar jarenlange ervaring als wetenschapper en rechter heeft haar doordrongen van de noodzaak tot intensieve samenwerking tussen beide instellingen. In haar oratie legde ze het accent op het onderwijs, in haar afscheidscollege op het onderzoek. Zij blikt daarin terug op haar veelzijdige loopbaan van ruim veertig jaar en schetst de dilemma's waar zij als rechtshistorica en als rechter tegen aan liep. De zoektocht naar waarheid is onlosmakelijk verbonden met rechtswetenschap en rechtspraak; maar ook de beperkingen ervan dienen onder ogen te worden gezien. Zij waarschuwt tegen het lichtvaardig introduceren van innovaties in de rechtspraak en pleit voor méér wetenschappelijk onderzoek. Inherent aan rechtspraak is dat zij responsief is naar de maatschappij. Tegelijkertijd is het van belang dat de Rechtspraak zich rolvast opstelt en niet meer pretendeert dan zij waar kan maken. De waarden van onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak dienen consequent te worden uitgedragen.

Universiteit
Leiden